

Gordan Družić*

UDK 338.276 (497.5)

Izvorni znanstveni rad

POLAZIŠTA, CILJEVI I MOGUĆI SMJEROVI RAZVITKA HRVATSKOGA GOSPODARSTVA

U ovome su radu obrađeni osnovni rezultati ekonomske politike u razdoblju između godina 1990.-2002., uzroci kriznog stanja hrvatskoga gospodarstva, ciljevi ekonomske politike, i mogući smjerovi razvitka hrvatskoga gospodarstva. Prema autorovu mišljenju, jedan od mogućih tokova izlaska iz krize podrazumijeva promjene i koordinirane akcije na područjima: ekonomske politike, strategije razvitka, ljudskih resursa, korištenja kapitala, funkcioniranja financijskog tržišta i pravne države, i funkcioniranja državne uprave i uvođenja poduzetničkog ponašanja u svim vidovima aktivnosti.

Osnovni rezultati ekonomske politike u razdoblju 1990.-2002.

Iz podataka u tablici 1. vidi se da BDP nakon nagloga pada u godini 1991. i osobito u 1992., kada je iznosio svega 41% onoga iz godine 1990., bilježi porast sve do godine 1998.; u godinama 1999., 2000. i 2001. ponovno bilježi pad, pa je bio na razini od 80,2%, 76,6% i 78,6% BDP iz godine 1990., a u godini 2002., zbog pada vrijednosti dolara i realnoga rasta od 5,2% dolazi na razinu od 90,3%. Budući da je tu riječ o BDP izraženom u tekućim dolarima, realan je pad (izražen u stalnim cijenama) bio kudikamo veći.

* G. Družić, dr. sc., znanstveni savjetnik u HAZU. Ovaj je rad uvodno izlaganje na znanstvenom skupu "Pristup strategiji ekonomskog razvoja Hrvatske" koji je održan 27. 5. 2003. u organizaciji Znanstvenog vijeća za ekonomska istraživanja i hrvatsko gospodarstvo HAZU. Rad primljen u uredništvo: 2. 6. 2003.

U tom smislu indeks fizičkog obujma pruža znatno realniju sliku. Industrijska proizvodnja, nakon pada u godini 1995. na 56% proizvodnje iz 1990., blago se obnavlja, ali u godini 2001. dostiže 68%. Broj zaposlenih u industriji kontinuirano se smanjivao i u godini 2001. iznosio je svega 43% broja zaposlenih u 1990. Zahvaljujući ponajprije toj tendenciji, nakon godine 1996. bilježimo visoke stope rasta proizvodnosti rada u industriji.

Izvoz je u cijelom promatranome razdoblju, uz manje oscilacije u godinama 1991. i 1993., stabilan i kreće se na razini od oko 4,5 milijarde USD. Uvoz, naprotiv, kontinuirano ubrzano raste od godine 1991., kada je iznosio 3,5 milijardi USD, do 9,1 milijarde USD u godinama 1997. i 2001. i svoga vrhunca u godini 2002., kada je dosegao 10,7 milijardi USD. Kao rezultat takvih kretanja u vanjskotrgovinskoj razmjeni saldo se, nakon 1993. u kojoj je jedino bio pozitivan, naglo pogoršava, a ukupan se deficit za cijelo promatrano razdoblje penje na 35,5 milijarde USD.

Tablica 1.

GOSPODARSKA KRETANJA U RAZDOBLJU 1990.-2002.

	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.a
BDP, tekuće cijene u milijard. US	24,8	18,2	10,2	10,9	14,6	18,8	19,8	20,1	21,6	19,9	18,4	19,5	22,4
Stope rasta BDP (stalne cijene)		-21,1	-11,7	-8	5,9	6,8	5,9	6,8	2,5	-0,9	2,9	3,8	5,2
Prosječno god.tečaj u HRK/USD	0,01	0,02	0,26	3,58	5,99	5,23	5,43	6,16	6,36	7,11	8,27	8,34	7,86
Indeksi fiz.obujma indust.proizv.	100	72	61	57	56	56	58	62	64	63	64	68	72
Indeksi broja zaposl. u industriji	100	82	70	66	62	58	54	51	49	46	45	43	41
Izvoz u mlrd USD	4	3,3	4,6	3,9	4,3	4,6	4,5	4,2	4,5	4,3	4,4	4,7	4,9
Uvoz u mlrd USD	5,2	3,8	4,5	4,7	5,2	7,5	7,8	9,1	8,4	7,8	7,9	9,2	10,7
Saldo vanjskotrgovinske bilance	-1,2	-0,5	0,1	-0,8	-0,9	-2,9	-3,3	-4,9	-3,8	-3,5	-3,5	-4,5	-5,8
Pokrivnost uvoza izvozom	77,5	86	103	83,7	81,5	61,7	57,9	45,8	54,2	55,2	55,7	51,8	45,7
Tekući račun platne bilanc		-0,06	0,3	0,6	0,8	-1,5	-1,1	-2,3	-1,6	-1,4	-0,4	-0,6	
Inozemna izravna ulaganja u Hrvatsku				120	117,9	120,8	515,9	563,3	940,4	1.467,6	1.088,6	1.559,4	980,5
Inozemni dug		2,7	2,6	2,6	3	3,8	5,3	7,5	9,7	10	11	11,3	15,2
Ukupan broj zap. u tisućam ²	1.568	1.432	1.281	1.238	1.211	1.196	1.195	1.187	1.272	1.364	1.341	1.348	1.334
Ukupan broj nezapos. u tisućama ³	161	254	267	251	243	240	261	278	288	322	358	380	390
Stopa nezaposlenosti	8,9	14	15,7	14,8	14,5	14,5	16,4	17,5	18,6	19,1	21,1	22	22

¹ Privremeni podaci

² Broj zaposlenih od godine 1991. uključuje vlasnike koji samostalno obavljaju obrt i djelatnost slobodnih profesija, a od godine 1998. uključeni su zaposleni u policiji i obrani (oko 75.000 osoba) i od godine 1999. aktivni osiguranici individualni poljoprivrednici (100.986 osoba).

³ Godišnji prosjeci. U prosincu 2002. nezaposlenih je bilo 366.162, a stopa nezaposlenosti 21,5%. Na smanjenje broja nezaposlenih na svršetku 2002. utjecale su i pooštrene mjere Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, odnosno uvjeta da bi netko bio službeno registriran kao nezaposlen.

Izvor: Državni zavod za statistiku, Statistički ljetopis 2000. i Mjesečno statističko izvješće 12/2000., 8/2001., 8/2002., 3/2003.

Hrvatska narodna banka, Godišnje izvješće 1998., 2000. i 2001. I bilten 81, travanj 2003.

Sukladno s time pala je i pokrivenost uvoza izvozom sa 103,1% godine 1993. na 45,7% u godini 2002. Taj koeficijent pokriva nije nikada bio niži od 73% sve od godine 1982.¹

Sama po sebi tendencija povećanja uvoza nije morala biti negativna, jer se povećanjem uvoza sirovina i drugog repromaterijala i investicijske opreme moglo provesti restrukturiranje hrvatskoga gospodarstva prema izvozno orijentiranom i mogao se znatnije povećati BDP. Zašto se to nije dogodilo djelomično možemo vidjeti iz strukture uvoza dane u tablici 2.

Tablica 2.

STRUKTURA UVOZA HRVATSKE PREMA EKONOMSKOJ NAMJENI PROIZVODA

	1977.	1987.	1997.	2001.
Ukupno	100	100	100	100
1. proizvodi za reprodukciju	66,9	48,9	48,4	48,9
- sirovine i poluproizvodi	30,4	30,0	19,3	-
- pogonska goriva	24,1	3,5	8,9	-
- gotovi proizvodi za reprodukciju	12,4	15,4	20,2	-
2. proizvodi za investicije	26,4	25,3	22,3	22,0
3. proizvodi za široku potrošnju	6,7	25,8	29,3	29,1

Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske 1979. i 1989., Statistički ljetopis 1998. i 2002. Državnog zavoda za statistiku

¹ G. Družić, «Križa hrvatskog gospodarstva i ekonomska politika», Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 20.

Vidi se da je velika promjena nastupila u strukturi uvoza već u osamdesetim godinama, a da su devedesete samo nastavak započete tendencije smanjenja uvoza proizvoda za reprodukciju i investicije i enormnog povećanja uvoza proizvoda za široku potrošnju, kojeg udio u ukupnom uvozu raste sa 6,7% u 1977. na 25,8% u godini 1987., a u 1997. i 2001. dosegao je gotovo 30%. Takvim povećanjem uvoza proizvoda široke potrošnje, koje je potaknuto liberalizacijom i otvaranjem tržišta međunarodnoj konkurenciji, što je jedan od zahtjeva stabilizacijskog programa, supstituiran je dio domaće proizvodnje, a to je vodilo njezinu gašenju i likvidaciji. Nekontrolirani uvoz robe široke potrošnje stvorio je i trajno žarište vanjskotrgovinskog deficita. Udio uvoza proizvoda za reprodukciju, dakle onih koji su pretpostavka za povećanje proizvodnje, smanjio se sa 66,9% u godini 1977. na 49% u godinama 1987., 1997. i 2001. Između godina 1987. i 1997. bitno je izmijenjena i struktura uvezenih proizvoda za reprodukciju – naime, udio sirovina i poluproizvoda u ukupnom uvozu pada s 30% na 19,3%, što samo potvrđuje, kao i pad uvoza nepogonskih goriva, podatke o značajnom padu industrijske proizvodnje (tablica 2.). Porast udjela gotovih proizvoda za reprodukciju sa 12,4% u godini 1977. na 15,4% u 1987. i 20,2% ukupnoga uvoza u godini 1997. svjedoči o sve većoj orijentaciji na doradu.

Inozemni dug u razdoblju 1994.-2002. povećan je sa 3 na 15,2 milijarde USD, da bi u veljači 2003. dosegao 16,5 milijardi USD. Broj ukupno zaposlenih kontinuirano se smanjuje u razdoblju 1990.-1997. i pada sa 1,57 milijuna u godini 1990. na 1,19 milijuna u 1997., a u godini 1998. uključivanjem zaposlenih u policiji i obrani, porastao je na 1,27 milijuna, i u godini 1999. uključivanjem aktivnih osiguranika individualnih poljoprivrednika (100.998 osoba), kako iskazuje službena statistika broj zaposlenih, porastao je na 1,36 milijuna, no u godinama 2000. i 2001. pao je na 1,34 milijuna i u 2002. na 1,33 milijuna.

Takva su kretanja u broju zaposlenih uvjetovala porast stope nezaposlenosti, mjerene odnosom broja nezaposlenih i ukupnoga aktivnoga stanovništva, s 8,9% na vrlo visokih 22% u godinama 2001. i 2002.

U svjetlu uobičajene tvrdnje da je svaki kapital, pa tako i strani, više nego poželjan za svaku zemlju, pogotovo ako se radi o tzv. greenfield investicijama koje donose nova radna mjesta i nove tehnologije, zanimljivo je razmotriti koliko su izravna inozemna ulaganja pridonijela rastu proizvodnje i zaposlenosti u Hrvatskoj.

Iz tablice 1. vidimo da su ukupna inozemna izravna ulaganja u Hrvatsku u razdoblju 1993.-2002. iznosila 7,5 milijardi USD. Do značajnijih inozemnih ulaganja dolazi godine 1996., pa su ona u razdoblju 1996.-2002. iznosila ukupno 7,1 milijardu USD. Postavlja se pitanje zašto je uz tako visoka inozemna ulaganja i porast inozemnog duga od 11,4 milijarde USD, dakle ukupno 18,5 milijardi USD u razdoblju 1996.-2002., BDP povećan za samo 3,6 milijardi USD, a stopa nezaposlenosti povećana sa 14,5% u godini 1995., na 22% u godini 2002., odnosno broj

nezaposlenih sa 240 na 390 tisuća. Veoma je mali dio odgovora za rast BDP sadržan u promjeni tečaja kune prema USD, koji je, kako vidimo iz tablice 1., porastao sa 5,23 na 7.86 kuna. No, on nikako ne može objasniti porast nezaposlenosti.

Odgovor, kada se radi o izravnim inozemnim ulaganjima, nam daje njihova struktura.

Naime, u razdoblju 1993.-2002. godine 5,2 milijarde USD, ili gotovo 70% čine vlasnička ulaganja, odnosno ulaganja u dionice. Od toga je iznosa 26,3% uloženo u telekomunikacije, 3,3% u hotele i motele, 21,3% u financijski sektor (u godini 2002. 64% ukupnih ulaganja), 14% u farmaceutsku industriju, 5% u proizvodnju cementa, 3% u vađenje nafte i zemnog plina, i 26,8% u ostale sektore.

Dalje, od 1,4 milijarde USD izravnih inozemnih ulaganja u godini 2001., približno 740 milijuna činila su vlasnička ulaganja iz kojih su isključeni zadržana dobit ulagača i vlastita ulaganja, poput dužničkih izravnih ulaganja (HNB, 2002.:61-62).

Kada bismo zaključivali samo na osnovi rezultata u tablici 1., mogli bismo zaključiti da izravna inozemna ulaganja, ne samo da nisu značajna za gospodarski rast ili da je njihov učinak na domaću zaposlenost irelevantan (Graham, Krugman, 1989.:62), već da su izravna strana ulaganja negativno korelirana sa zaposlenošću, jer upravo od godine 1996., kada i započinju značajnija inozemna ulaganja, dolazi do naglog porasta stope nezaposlenosti.

Zaključak bi bio još porazniji ako bismo uzeli podatke za razdoblje 1990.-2002., u kojem je uz priljev iz inozemstva veći od 20 milijardi USD (porast inozemnoga duga i inozemna izravna ulaganja) smanjen BDP za 2,4 milijarde USD (gotovo 10 postotni pad), zaposlenost smanjena sa 1,6 na 1,3 milijuna, a nezaposlenost povećana sa 161 na 390 tisuća.

Ta bi se teza mogla to prije braniti ako znamo da su se mnoga poduzeća prije privatizacije morala restrukturirati, odnosno otpustiti višak radnika, i da su u nemalom broju slučajeva novi vlasnici otpustili dio radnika uz otpremninu.

Na irelevantan učinak inozemnih izravnih investicija na domaću zaposlenost upućuju brojne analize. Tako se, primjerice, u jednoj analizi (Seyf, 2000.) na osnovi uzorka 401 poduzeća u četiri zemlje EU (Francuska, Njemačka, Španjolska, Velika Britanija) u godini 1994., zaključuje da se prosječno za svaku milijardu britanskih funti u tim zemljama moglo kreirati 9.171 radno mjesto (najmanje u Francuskoj – 6.344, najviše u Njemačkoj - 27.927). Sličnom bismo analizom hrvatskih poduzeća vjerojatno mogli utvrditi koliko svaka milijarda USD inozemnih izravnih investicija pridonosi zatvaranju radnih mjesta.

Mencinger (2002.) tvrdi da se empirijski može pokazati da su one tranzicijske zemlje koje su manje prodale svoju imovinu imale veći privredni rast, na osnovi čega zaključuje da strane investicije smanjuju rast, jer ostvaruju strukturu potro-

šnje koja teži povećanju uvoza i smanjenju zaposlenosti. Osim toga se inozemnim izravnim ulaganjima, koje se često vezuju uz multinacionalne kompanije, prekidaju lanci koji su postojali u pojedinoj privredi.

Kada bismo u Hrvatskoj tražili konkretan primjer za tu tvrdnju, mogli bismo uzeti primjer “Nikole Tesle”, gdje je smanjen broj zaposlenih sa 3317 u 1994. na 1153 u godini 2001.² Bez posla nisu ostali samo zaposlenici “Tesle”, već i brojni kooperanti.

Dalje, upitan je i efekt mnogo hvaljenih greenfield investicija ako one ulaze u djelatnosti koje već postoje u Hrvatskoj. Naime, budući da je hrvatsko tržište malo, prilično se izvjesno može pretpostaviti da će strani kapital svojom snagom i konkurentnošću istisnuti domaće poduzeće, a njegovi će radnici ostati bez posla. Tako broj novozaposlenih na osnovi greenfield investicije može biti približan broju onih koji su ostali bez posla zbog nje, a u pravilu je manji zbog nove kombinacije faktora (odnos kapitala i rada).

Najjači argument kojim se koriste u prilog izravnim inozemnim ulaganjima jest prijenos tehnologije, rast proizvodnosti i povećanje međunarodne konkurentnosti domaće privrede. No, postavlja se pitanje kakvu korist od toga ima domaće stanovništvo, ako se rast proizvodnosti i međunarodne konkurentnosti događa uz otprilike istu ukupnu proizvodnju i uz manji broj zaposlenih. Rezultat može biti samo pad životnog standarda, koji će biti to veći što se više povećaju međunarodna konkurentnost i izvoz, jer će se pri istoj ukupnoj proizvodnji smanjiti dohodak raspoloživ za raspodjelu.

Ako bismo željeli izvući osnovni zaključak na osnovi ove kratke analize, onda on svakako ne bi bio da su inozemna ulaganja nepoželjna u Hrvatskoj, ma kako to čudno zvučalo. Naprotiv, samo moramo biti svjesni da nam strani kapital ne može riješiti razvojne probleme. Njegov je osnovni cilj profit, najčešće u što kraćem vremenskom roku, s kojim se rast proizvodnje i zaposlenosti ne moraju nužno poklopiti. Veći profit strani kapital može ostavirati i uz nižu proizvodnju, ako se zaposlenost (troškovi rada) brže smanjuje (porast proizvodnosti), i supstitucijom domaćeg reproduktivnog materijala uvoznim (po mogućnosti vlastitim iz matičnoga poduzeća), koji je jeftiniji. U crnijoj varijanti strani investitor može zaključiti da mu se proizvodnja u Hrvatskoj ne isplati, i da će mu poduzeće u Hrvatskoj služiti samo za plasman roba na hrvatsko tržište ili će ga kao konkurentsko zatvoriti.

U nastavku rada pokušat ćemo odgovoriti na pitanje zašto Hrvatska pored visokog vanjskog i unutarnjeg duga i visokih inozemnih izravnih ulaganja nije ostvarila značajnije stope rasta proizvodnje i zaposlenosti?

² Podaci za 1994. godinu Z.A.P., za 2001. FINA.

Osnovni uzroci negativnih kretanja u hrvatskome gospodarstvu

Opći bi odgovor na naprijed postavljeno pitanje bio: zato što su kreditna sredstva otišla u javnu i osobnu potrošnju, a ne u investicije, dakle u razvitak, a inozemne su izravne investicije otišle u kupnju visokoprofitabilnih hrvatskih poduzeća, a ne u nove investicije. Još jednostavniji odgovor bio bi: zato što trošimo više nego što stvaramo, odnosno da je naša potrošnja podešena na oko 25 milijardi USD, a to je približno BDP Hrvatske iz osamdesetih godina, a BDP u proteklih 13 godina, sve do godine 2002., nije dosegao 20 milijardi USD. Tu se ipak postavlja pitanje: zašto je Hrvatska tek u godini 2002. dosegla svega oko 90% BDP iz godine 1990. Odgovoriti da je to rezultat naslijeđa i procesa tranzicije nije dovoljno, niti nešto posebno objašnjava. Osnovni se uzroci negativnih tendencija u hrvatskome gospodarstvu, prema našem mišljenju, sljedeći:

- **Naslijeđe bivšeg sustava.** Loša struktura hrvatskoga gospodarstva i kombinacija restriktivne monetarne politike, koja se ponajprije ogledala u rastu kamatnih stopa, i rasta fiskalnog (poreznog) opterećenja poduzeća (zbog kojeg su poduzeća bila prisiljena uzimati kredite), već u osamdesetim godinama prošloga stoljeća, dovodi do pogoršanja ekonomskog položaja privrede. To se pogoršanje očitovalo prije svega smanjenjem sredstava kojima privreda samostalno raspolaze (neto dohodak) i s tim povezano slabljenjem njezine akumulativne sposobnosti i povećanjem stupnja zaduženosti i kreditne ovisnosti, pa se već tada postavljalo pitanje održavanja tekuće proizvodnje. Gubici u privredi rasli su od godine do godine, pa se tako njihov udio u dohotku povećao sa 1,8% u godini 1980. na 8,1% u godini 1998.;

- **Smjena menadžera** provedena na početku devedesetih ostavila je do danas nepopunjenu prazninu;

- **Rat i ratna razaranja.** U nametnutom ratu za neovisnost Hrvatska je, uz nemjerljiva ljudska stradanja, pretrpjela velike izravne štete izazvane ratom, odnosno okupacijom i troškovima koji su posljedica rata, a koji se ukupno procjenjuju na iznos od 236,4 milijarde kuna, odnosno 65,3 milijarde maraka, odnosno 37,1 milijardu USD;

- **Hrvatska nije imala formirano nacionalno gospodarstvo**, a nema ga ni danas. Tzv. reprodukcijske cjeline postojale su na razini jugoslavenskog gospodarstva, što je s jedne strane, na početku ratnih sukoba dovelo u pitanje poslovanje dijela hrvatskih poduzeća, a sa druge strane, otežavalo jasno formuliranje ciljeva i interesa;

- **Proces pretvorbe i privatizacije.** Osnovna je teza s kojom se prišlo privatizaciji da je privatno vlasništvo efikasnije od državnoga, odnosno društvenoga, pa će po logici stvari samom privatizacijom biti riješen problem niske efikasnosti

hrvatskoga gospodarstva. Tako postavljen proces pretvorbe i privatizacije učinio je ostale ciljeve, kao što su ulaganje u modernizaciju proizvodnje, zadržavanje postojeće zaposlenosti i njezino povećanje, razvojni planovi poduzeća i sl., koji su morali biti najvažniji uvjet kupovine, sekundarnima.

Tako je privatizacija postala sama sebi svrhom, a kod kupaca nitko nije provjeravao njihove osobne sposobnosti i financijske mogućnosti da plate kupnju legalno stečenim sredstvima, i da održe i razviju poduzeće.

Time je otvoren jedan nakaradni proces koji je doveo do neviđene pljačke na ovim prostorima;

- **Za sanaciju banaka** stvorena je glavnicna javnoga duga od 5,5 milijardi USD, a njihovom je prodajom stranom kapitalu ostvaren prihod od 3,9 milijardi kuna. Od 46 banaka koje su poslovale u godini 2002., njih je 90,1% prešlo pod kontrolu stranaca. Ukupni troškovi sanacije bankarskog sustava, kada se pribroje troškovi kamata i stalnog reprogramiranja stvorenog unutrašnjeg i vanjskog duga, bit će vjerojatno dvostruko veći. Nije li bilo pametnije sanirati poduzeća, taj osnovni privredni subjekt na kojemu počiva sveukupno gospodarstvo i vratiti mu prekomjerno uzeta sredstva, pa na taj način i indirektno sanirati banke, nego krenuti obratnom logikom;

- **Makroekonomska politika**, posebno njezin “kamen temeljac” tečajna politika, dovela je zbog dugotrajne primjene apreciranog tečaja kune do nekontroliranog uvoza i uništenja velikog dijela prerađivačke industrije, a jednako tako i do visoke nezaposlenosti;

- **Mirovinska reforma** za državu, odnosno za porezne obveznike, predstavlja trošak od oko 8 milijardi eura u idućih 15 godina, s tim da u međuvremenu ne rješava pitanje tekućih isplata mirovina. Moguće je, ovisno o rezultatu poslovanja mirovinskih fondova, da i teret isplata mirovina iz drugog stupa padne na državu (porezne obveznike), jer je ona garant. Nije li se mirovinska reforma mogla provesti, uz mnogo manje troškove za državu, odnosno za porezne obveznike i sadašnje i buduće umirovljenike, kroz postojeću HZMO? Uvjeren sam da je bilo i da je još uvijek moguće umjesto prodaje najkvalitetnijih dionica (prije «Večernjeg lista», u godini 2001. dionica Plive), stvoriti kvalitetan investicijski fond dodjelom, primjerice, 30% dionica HEP, INE, Croatia osiguranja itd., iz dobiti kojih bi se onda namirivao dio isplata za mirovinu.

Ako bi među navedenim bilo potrebno izdvojiti glavni uzrok negativnih tendencija u hrvatskome gospodarstvu, onda je to svakako makroekonomska politika koja igra ključnu ulogu u tome hoće li se kapital koristiti proizvodno (za povećanje proizvodnje i zaposlenosti) ili će biti korišten za ostale oblike potrošnje. Osnovni je zadatak ekonomske politike stvoriti makroekonomsko okruženje u kojem se isplati raditi i proizvoditi i u kojem se kapital, kako domaći tako i strani, upotrebljava za povećanje proizvodnje i zaposlenosti (investicija), a ne za financiranje privati-

zacije i potrošnje (deficita platne bilance i proračuna). To nas dovodi do pitanja o ciljevima ekonomske politike.

Ciljevi ekonomske politike

Kada govorimo o ciljevima, oni su dani Ustavom RH, gdje se u njegovim izvorišnim osnovama Hrvatska definira kao “suverena i demokratska država u kojoj se jamče i osiguravaju ravnopravnost, slobode i prava čovjeka i državljanina, te promiče njihov gospodarski i kulturni napredak i socijalno blagostanje”, a u člancima 48. do 57. utvrđuju se gospodarska i socijalna prava kao što su: poduzetnička i tržišna sloboda; gospodarsko i socijalno blagostanje svih krajeva; porezni sustav koji se temelji na načelu jednakosti i pravednosti; svatko ima pravo na slobodu i rad; svaki zaposleni ima pravo na zaradu kojom može osigurati sebi i svojoj obitelji slobodu i dostojan život, slabima, nemoćnima i nezaposlenima osigurava se pravo na pomoć za podmirenje osnovnih životnih potreba.³

Kakvi su rezultati ekonomske politike na socijalnom području? Prvo su zakinuti umirovljenici, potom slijedi pljačka u privatizaciji koja je raslojila hrvatsko društvo na nekolicinu enormno bogatih i na mnogobrojne osiromašene i obespravljene građane, što je za posljedicu imalo, osim razaranja obitelji zbog teške materijalne situacije, masovan odlazak mladih školovanih ljudi u inozemstvo i prirodnu depopulaciju stanovništva, osobito izraženu na svršetku devedesetih godina prošloga stoljeća.

Hrvatski građani ne samo da ništa nisu dobili pretvorbom i privatizacijom društvenog vlasništva hrvatske privrede, već su u obliku poreza platili sve njezine troškove i neuspjehe (sanacija banaka i pojedinih poduzeća), uključujući i provedenu pljačku i neznanje novih vlasnika, a kako stoje stvari, nastavit će ih i dalje plaćati.

Osim toga, više od 70% poreznih prihoda države čini porez na promet, pa se nikako ne može govoriti o pravednoj raspodjeli poreznog tereta. Situacija je još gora kada znamo da se porez na dohodak, koji daje manje od 10% poreznih prihoda, naplaćuje po svega dvije stope s veoma niskom određenom poreznom osnovicom, a da se ne oporezuju prihodi od kamata i dividendi⁴. Zatim su tu restrikcije socijalnih prava, počevši od zdravstvene zaštite, preko prijedloga novog Zakona o radu, pa do realizacije prava na rad.

³ “Ustav Republike Hrvatske”, Narodne novine br. 56. od 11.12.1990.

⁴ Izmjenama Zakona o oporezivanju (koji je u primjeni od godine 2003.) dodaje se jedan razred, čime se povećava progresija, pa se uvodi porez na dividendu, ali ne i na kamate, što ima znatne implikacije na sklonost investiranju.

Na osnovi takvih rezultata gotovo bi sve dosadašnje hrvatske vlade mogle odgovarati za protuustavno djelovanje ili, u najmanju ruku, za neodgovorno i nesavjesno poslovanje.

Hrvatska se nalazi pred izborom hoće li zadržati postojeću ekonomsku politiku, prioritetni ciljevi koje su stabilnost tečaja i cijena, a strukturne se promjene svode na ubrzanu privatizaciju preostale imovine i na postupno smanjenje fiskalnog opterećenja ili će joj prioritetni ciljevi postati rast proizvodnje, zaposlenosti i socijalna sigurnost građana.

Recimo da se ti ciljevi međusobno ne moraju isključivati, ali je veoma važno što je prioritetni, a što sekundarni ili izvedeni cilj. Naime, moguće je i uz današnji prioritetni cilj – stabilan tečaj i cijene, ostvariti stope rasta BDP od 5% i više posto. Te smo stope, kojih se rast zasnivao na rastu unutarnje potrošnje (obnova i porastu zaduženosti), već imali u drugoj polovini devedesetih, pa je tako primjerice, u godini 1997. BDP porastao za 6,8%, ali to nije riješilo problem nezaposlenosti. Naprotiv, ona se kontinuirano povećava, što znači da nije bitna samo stopa rasta, već i njegova struktura, na koju postojeći model ekonomske politike ne može utjecati, barem ne u željenome smjeru.

Sa druge strane, moguće je poduzeti koordinirane promjene u tečajnoj, fiskalnoj i monetarnoj politici koje će za osnovni cilj imati porast proizvodnje i zaposlenosti uz zadržavanje stabilnosti cijena i ukupnoga gospodarstva.

Porasta zaposlenosti neće biti bez promjene u strukturi rasta BDP, u kojem primarnu ulogu mora dobiti tzv. realni sektor (industrija, energetika, građevinarstvo), a osnovni je uvjet za njegov dugoročan rast izvoz koji je opet, među ostalim, uvjetovan tečajem domaće valute. Sve protivnike rasta realnog sektora valja podsjetiti da se boom tercijarnog sektora u razvijenim zemljama odvijao usporedno s rastom tzv. realnog sektora (a ne njegovim apsolutnim padom kao u slučaju Hrvatske), jednako kao i na prošlogodišnju izjavu njemačkog kancelara Gerharda Schrödera "Financial Timesu" da ne valja upasti u zamku razmišljanja o proturječju između "stare" i "nove" ekonomije, jer industrijski rast donosi nova radna mjesta u uslužnom sektoru. Racionalnu ekonomsku politiku, prema riječima kancelara Schrödera, potrebno je usmjeriti prema stvaranju klime za jačanje konkurentnosti i za poticanje uspjeha.⁵

Mogući tokovi razvitka hrvatskoga gospodarstva

U ovom dijelu rada pokušat ćemo ukratko obraditi neka od pitanja koje smatramo ključnima za izlazak iz krize hrvatskoga gospodarstva, a koja sada traje već gotovo četvrt stoljeća.

⁵ Prema "Privrednom vjesniku" od 6. svibnja 2002., str. 12.

U pristupu mogućim smjerovima izlaska iz krize morali bismo poći od ovih činjenica:

- Hrvatska je mala, gotovo beznačajna zemlja bez ikakvog utjecaja na svjetske procese i jedini nam je izbor biti izolirani ili im se pridružiti i pokušati ih iskoristiti na za nas najpovoljniji način, anticipirajući svjetske trendove u narednih nekoliko godina. Jer i u tim i takvim procesima neke zemlje prolaze lošije, a neke bolje. U tom smislu nije dovoljno reći da je "Europa naša sudbina", jer sudbina može biti i loša, već je potrebno definirati svoje ciljeve i interese da bi Hrvatska u tim i takvim procesima prošla što bolje. Podsjetio bih da je Irska prije pristupanja tadašnjoj EZ napravila analizu svoga gospodarstva, podržala je razvitak proizvodnji za koje je zaključila da su konkurentne, testirala je svoje pretpostavke na ugovoru o slobodnoj trgovini s Engleskom i tek je potom pristupila EZ. Negdje su u svojim zaključcima i pogriješili, ali u cjelini projekt je više nego uspio. Ja sličan program u Hrvatskoj ne vidim;

- Dugoročno značajniji rast nije nigdje u svijetu, koliko je nama poznato, ostvaren spontano, već je bio plod svjesne akcije države, počevši od Japana, J. Koreje, Irske, pa do Kine. Država mora preuzeti svoj dio odgovornosti za gospodarski razvitak. Jer premda je razvitak pod dominacijom države doživio neuspjeh, isto je tako završio i razvitak bez države. "Povijest je ponovo pokazala da dobra vlada nije luksuz, nego vitalna potreba. Bez uspješne države održivi je rast, bilo ekonomski, bilo socijalni, nemoguć" (World Bank, 1997:II).

Jedan od mogućih načina izlaska iz krize podrazumijevao bi promjene i koordinirane akcije na sljedećim područjima:

a. Ekonomska politika. Radikalna promjena ekonomske politike neće "preko noći" riješiti nagomilane probleme hrvatskoga gospodarstva, ali će stvoriti pretpostavke za njihovo postupno rješavanje.

Granice nastavka postojeće ekonomske politike danas su više nego očite i ogledaju su prije svega u pogoršanju nekih pokazatelja u godini 2002., kao što su vanjskotrgovinski deficit koji iznosi 5,8 milijardi US dolara, procijenjenog manjka tekućeg računa platne bilance koji bi mogao znatno premašiti 1,3 milijarde USD, i inozemnog duga koji je u tijeku godine porastao za 3,9 milijardi USD i dosegao 15,2 milijarde USD, čime je Hrvatska znatno premašila graničnu vrijednost od 60% udjela duga u BDP koja dijeli visoko i nisko zadužene zemlje. Održanje postojeće ekonomske politike moguće je kratkoročno provesti daljim zaduživanjem, a dugoročno je održiva samo svođenjem potrošnje u realne okvire. To podrazumijeva svođenje potrošnje (prije svega javne) sa sadašnjih oko 25 milijardi USD na 22 (procijenjeni BDP iz godine 2002.), što znači stabilizaciju gospodarske aktivnosti na znatno nižoj razini, dalje redukcije socijalnih prava, povećanje broja nezaposlenih itd.

Sa druge strane, moguće je poduzeti koordinirane promjene u tečajnoj, fiskalnoj i monetarnoj politici koje će za osnovni cilj imati porast proizvodnje i zaposlenosti uz zadržavanje stabilnosti cijena i ukupnoga gospodarstva. Porasta zaposlenosti neće biti bez promjene u strukturi rasta BDP, u kojem primarnu ulogu mora dobiti tzv. realni sektor (industrija, energetika, građevinarstvo), a osnovni je uvjet za njegov dugoročan rast izvoz koji je opet, među ostalim, uvjetovan tečajem domaće valute.

Potrebno je naglasiti da je u ekonomskoj teoriji i praksi dvojbjen utjecaj stabilnosti cijena na gospodarski rast. Prema standardnim procjenama za Ameriku, koje iznosi Krugman, a koja naravno nije usporediva s Hrvatskom, ali je primjer ilustrativan, smanjenje inflacije veoma je skupo, jer da bi se smanjila inflacija za jedan postotni poen godišnje, privreda mora poslovati četiri postotna poena ispod svoga kapaciteta (smanjiti output). Sa druge strane, stopa inflacije od 10% donosi veoma male troškove. Zbog loših je povijesnih iskustava razumljiv strah od inflacije u Hrvatskoj, ali moramo biti svjesni da njezino održavanje na niskoj razini ima svoju cijenu, a to je visoka nezaposlenost. Isto se tako mora naglasiti da je moguće provesti značajne promjene tečaja bez većeg pritiska na cijene, na što upućuju primjeri Brazila, Koreje, Tajlanda, itd.

Osim tečajnih korekcija, potrebno je i fiskalno rasteretiti gospodarstvo. Kod toga je važno postaviti pitanje: nije li bolje javni dug koristiti za smanjenje poreznog opterećenja poduzeća, koje će poduzećima omogućiti profitabilnije poslovanje i veću konkurentnost, a ukupni će porezni prihodi rasti porastom BDP, nego se njime koristiti jučer za sanaciju banaka, danas za reforme mirovinskog, a sutra zdravstvenog osiguranja?;

b. Strategije razvitka. Recimo da su među hrvatskim ekonomistima podijeljena mišljenja o tome ima li Hrvatska ili nema strategiju razvitka. Dio njih tvrdi da nema i da je to veliki problem, drugi tvrde da strategija postoji i uspješno se provodi, a osnovni je argument da ništa što se događalo i što se događa danas nije slučajno. Ma kako se naizgled ta dva stajališta činila suprotstavljenima, ona vode istome zaključku - da ne postoji hrvatska strategija razvitka. Strategija bi morala imati dva osnovna smjera:

- Prvi je razvitak postojećih proizvodnji poticanjem stvaranja reprodukcijjskih cjelina na razini hrvatskoga gospodarstva. Ako je, primjerice, procjena da su turizam i brodogradnja ključne djelatnosti za razvitak hrvatskoga gospodarstva, onda se mora težiti tome da se sadašnjih oko 80% uvozne supstance zamijeni u što većoj mjeri domaćom. To znači povezivanje prije svega prehrambene industrije, ali i ostalih, s turizmom ili ostataka prerađivačke industrije s brodogradnjom. Tek će tada te djelatnosti imati svoj puni smisao i odgovarajući gospodarski značaj;

- Drugi je smjer razvitak novih proizvodnji koje će biti aktualne za pet ili više godina. U razvitak zasnovan na pokretanju proizvodnji koje danas već postoje

u svijetu, Hrvatska gotovo da nema nikakve šanse. Priča je za “malu djecu” da u današnjem globaliziranom svijetu svi imamo jednaku šansu. Ako zanemarimo pitanje ljudskih resursa potrebnih za pokretanje određene proizvodnje i vrijeme od pet do deset godina, u startu ćemo se susretati s troškovima kredita, amortizacije, marketinga i tome sl., što postojeći proizvođač nema, pa mu ne možemo konkurrirati cijenom. O monopolima da i ne govorimo. Stoga je jedina šansa za “prodor” malih zemalja proizvodnja zasnovana na novim tehnologijama i na dinamičnom poduzetništvu. Jesu li to nanotehnologije, za koje se pretpostavlja da će nakon informacijske predstavljati novu tehnološku revoluciju, biotehnologije ili nešto treće stvar je procjene, kako mogućeg razvitka pojedinih tehnologija, tako i raspoloživih vlastitih ljudskih i materijalnih resursa. Procjenjuje se da će ulaganja EU u istraživanje nanotehnologija iznositi 600 milijuna eura u godini 2003.;

c. Ljudski resursi. Brojne suvremene analize potvrđuju teorijske postavke o kvaliteti ljudskog potencijala kao značajnom ključu uspjeha na prijelazu u 21. stoljeće, i to zbog nekoliko razloga:

- Za razliku od fizičkog, proces formiranja ljudskog kapitala dugotrajan je i zahtjeva mnogo više resursa.
- Ljudski kapital karakterizira duži vijek trajanja od korisnog vijeka strojeva i opreme, pa je njegova stopa deprecijacije, ako se kontinuirano školuju, u odnosu na stopu amortizacije otpisa, znatno manja.
- Ljudski je kapital kao sastavni dio ukupnoga kapitala kojim neka zemlja raspolaže, okosnica njezina ekonomskoga rasta.
- Ekspanzija vještina, znanja i mogućnosti pojedinaca – varijabli koje s individualne razine utječu na ukupan rast ljudskog kapitala – predstavlja ključan element ekonomskog rasta i rasta životnog standarda. U tom kontekstu školovanje u formalnom obrazovnom sustavu ima značajnu ulogu u rastu ljudskog kapitala (Pritchett – Filmer, 1997.:1).

Redefiniran značaj obrazovanja predstavljen je i u globalnoj strategiji obrazovanja Svjetske banke, u kojoj se ističe da su oblikovanje i primjena strategije obrazovanja jedan od osnovnih razvojnih vrijednosnih prioriteta svake države (WB, 1999:5).

Isticanje uloge intelektualnog kapitala kao osnovnog čimbenika konkurentske sposobnosti poduzeća, brojni autori smatraju pojavom «nove ekonomije». Razlike između «stare» i «nove» ekonomije dane su u tablici 3.

I pored toga što su izdaci za obrazovanje povećali svoj udio u BDP s oko 3,5% iz sredine devedesetih godina na oko 4% u posljednje tri godine, a izdaci za istraživanje i razvitak sa 0,7% u 1998. godini na 1,2%, oni još uvijek znatno zaostaju za prosjekom zemalja OECD od 5,5% BDP za obrazovanje i 2,2% za istraživanje i razvitak.⁶

⁶ Podaci za Hrvatsku iz Godišnjih izvješća Ministarstva financija RH i Statističkog Ljetopisa 2002., DZS, a za OECD: Main Science and Technology Indicators, Vol. 2001/1., Paris, 2001.

Tablica 3.

«STARA» NASUPROT «NOVOJ» EKONOMIJI

	OKOLINA	
	“Stara ekonomija”	“Nova ekonomija”
Tržišna dinamika	Niska	Visoka
Razina konkurencije	Nacionalna konkurencija	Globalna konkurencija
Izvori konkurentске prednosti	Niski troškovi, diferencijacije fokusiranja	Inovacije, kvaliteta i brzina isporuke “totalne usluge”
Ključni pokretači rasta	Jeftina radna snaga i kapital (proizvodni čimbenici)	Znanje, ideje, inovacije, tehnološka infrastruktura
Ključni tehnološki trendovi	Mehanizacija i automatizacija	Digitalna komunikacija i virtualizacija
	PODUZEĆE	
	“Stara ekonomija”	“Nova ekonomija”
Prevladavajući oblik organizacije	Hijerarhijska; birokratska	Poduzetnička; umrežena
Organizacija proizvodnje	Masovna proizvodnja	Fleksibilna proizvodnja, prilagođena specifičnim zahtjevima kupaca
Značaj istraživanja i upravljanja znanjem	Nizak do srednji	Jedan od ključnih izvora konkurentске sposobnosti
Odnosi sa drugim poduzećim	Konkurencija	Suradnja kroz strateška partnerstva

Izvor: Atkinson i Court (1998.) i Renko – Pavičić - Tomašević Lišanin - Alfirević (2000.)

Posebno zabrinjava činjenica da prema popisu iz godine 2001. imamo 1,8% nepismenih, 18,6% s nepotpunom osnovnom školom, a svega 5,3% stanovništva od 15 i više godina s visokom stručnom spremom, ali i to da je sektor industrijskih istraživanja, koji je direktan pokretač razvitka, gotovo nestao.⁷

Izdaci za obrazovanje i pogotovo za istraživanja morali bi, prije svega, biti znatno povećani u oblastima koje su sa stajališta razvojne strategije prioritetna.

Ako govorimo o postojećim proizvodnjama, onda ako su nam turizam i brodogradnja nosioci razvitka to znači povećana ulaganja u obrazovanje i istraživanja u brodogradnji, u prehrambenoj industriji, itd. Da nerazvijene zemlje s malim po-

⁷ Isto

tencijalom ulaganja u tzv. fundamentalna istraživanja mogu učinkovitim mjerama, naravno do određene granice, dostići razvijene zemlje pokazuju primjeri Japana, J. Koreje, Singapura i Tajvana.

Ako govorimo o pokretanju proizvodnji na novim tehnologijama, koje će biti aktualne za pet ili više godina, onda valja biti svjestan da je 90% svih svjetskih ulaganja u istraživanje i razvitak koncentrirano u deset visokorazvijenih zemalja (Čavlek, 2002,:99), pa male zemlje veoma teško mogu konkurirati na globalnom tržištu radikalnim inovacijama. Ipak postoje i takvi primjeri kao što je "Nokia" u Finskoj, što samo pokazuje da je dobro organiziranim vlastitim istraživanjem i razvitkom, državnim fondom koji će koncentrirati sredstva i podupirati napore poduzeća u određenoj proizvodnji, moguće ostvariti impresivne rezultate.

Često se kao razlog sporijeg razvitka hrvatskoga gospodarstva navodi nedostatak kapitala potrebnoga za razvitak;

d. Korištenje kapitala. Hrvatska, pored inozemnoga kapitala, kojim se dosad obilno koristila uz katastrofalne rezultate (vidi tablicu 1.), ima na raspolaganju i značajna vlastita sredstva. Osnovni su domaći izvori kapitala:

- ukupna likvidna sredstva bankarskog sustava
- unutarnji javni dug
- mirovinski i investicijski fondovi
- imovina države, poduzeća i građana

Na to kako će se koristiti ti izvori kapitala odlučujuće utječe makroekonomska politika (posebno monetarna i fiskalna), ali i funkcioniranje financijskog tržišta i pravne države

Hrvatska ima dovoljno vlastitoga kapitala već u ukupno likvidnim sredstvima bankarskog sustava, ali je on monetarnom politikom usmjeren u inozemstvo. Tako je, primjerice, u prosincu godine 2001. 46% ukupnih likvidnih sredstava odnosno 49 milijardi kuna bilo plasirano u inozemstvo. Odlučujuću ulogu u tome imaju način formiranja i korištenja deviznih pričuva HNB, i sustav redeponiranja nove devizne štednje u inozemstvo. Naime, većina građana misli da su devizne rezerve nešto što je vlasništvo države, odnosno HNB. No, glavninu deviznih rezervi, koje su u prosincu 2002. iznosile 5,9 milijardi USD, čine sredstva poslovnih banaka (štednja građana i poduzeća) koje je HNB izvukao i imobilizirao. Zbog toga i dolazi do velikih razlika između monetarnih i kreditnih agregata.

Ukupno novac koji je imobilizirala HNB, narastao je u razdoblju od 1993. do srpnja godine 2002. za 10 puta, njegov udio u novčanoj masi M1 povećao se sa 25% na 108% u istome razdoblju.

Naravno, u iste je svrhe poslužio i sustav nedeponiranja nove štednje u inozemne banke, u prosincu 2002. devizne pričuve poslovnih banaka iznosile su 2,9

milijardi USD, ali ne za zaštitu štediša. Time se automatski smanjuje pritisak na devizne transakcije i na kreiranje primarnoga novca, čemu su banke doskočile zaduživanjem u inozemstvu, uz, nažalost, znatno nepovoljnije kamate, što je dodatno opteretilo bankarski sustav.

Rezultat je toga procesa, u kojem je, valja naglasiti, monetarno-kreditna politika samo završni udarac na rezultate fiskalne i tečajne politike, - globalna neravnoteža hrvatskoga gospodarstva, odnosno financijska nestabilnost koja se odražava na likvidnost i solventnost.

Na visinu kamatnih stopa, pored odnosa ponude i tražnje za kreditima, snažno su djelovali mehanizmi sterilizacije, jer su banke iz ograničenih plasmana morale pokrivati troškove ukupnih sredstava. Taj je proces, uz kumulirane gubitke u bankarskom sustavu, snažno djelovao ne samo na visinu kamatnih stopa, već i na razliku između aktivnih i pasivnih kamata, odnosno tzv. kamatnog "spread"-a. Ta razlika između aktivnih i pasivnih kamatnih stopa bila je u pojedinim razdobljima među najvišima u svijetu. Dalje valja kazati da banke, uz redovite kamate na kredite, uvode različite naknade, provizije, troškove pripreme kredita, a to i dalje povećava cijenu novca.

Visina kamatnih stopa utjecala je, s jedne strane, na to da su plasmani postajali sve rizičniji, jer gospodarstvo ima nisku proizvodnost i osiromašeno je fiskalnom politikom, a izvrgnuto je međunarodnoj konkurenciji uz apreciran tečaj kune (pa stoga u nemogućnosti da troškove fiskalnog opterećenja, plaća povećanih u deviznom izrazu i kamatnih stopa ugradi u cijene), pa je sve manje u mogućnosti plaćati kamate, a kamoli vraćati kredite.

Devizne pričuve svakako su pretjerane i nesrazmjerne s potrebama održanja vanjske likvidnosti. Njihova visina nije, dakle, rezultat potreba hrvatskoga gospodarstva, već je posljedica politike stabilnoga tečaja i cijena.

To što su postojeće banke, koje su u godini 2002. bile u 90,1 postotnom vlasništvu stranog kapitala, orijentirane gotovo isključivo na ostvarivanje visokih profita i što su posve nezainteresirane za poticanje razvitka hrvatskoga gospodarstva, što je s njihova stajališta sasvim normalno i razumljivo, stvorit će, vjerojatno, veoma brzo potrebu osnivanja nacionalne poslovne banke.

O unutarnjem javnom dugu već je nešto rečeno u prethodnom tekstu, a o načinu korištenja značajnih sredstava dosada prikupljenih u mirovinskim i investicijskim fondovima i o "mrtvom kapitalu" vezanom u imovini države, građana i poduzeća odlučujuću ulogu ima, pored makroekonomske politike, funkcioniranje financijskog tržišta i pravne države;

e. Funkcioniranje financijskoga tržišta i pravne države. O funkcioniranju financijskoga tržišta mnogo ovisi kako će se raspoloživi domaći ili strani kapital koristiti i hoće li se uopće koristiti u zemlji. Dalje, slabo funkcioniranje pravne

države, ne samo da čini problematičnom svaku investiciju već čini nesigurnim i tekuće poslovanje, a nerazvijeno financijsko tržište usmjeruje kapital u nekretnine i državne obveznice, što je poseban problem kod mirovinskih fondova i njihove uloge u gospodarskome razvitku Hrvatske. Sređivanje zemljišnih knjiga preduvjet je za mogućnost aktiviranja velikog kapitala u vlasništvu države, poduzeća i građana. O mogućnostima brzih promjena na tim područjima ne treba imati iluzije, ali njima svakako valja težiti;

f. Funkcioniranje državne uprave i uvođenje poduzetničkog ponašanja u svim oblicima aktivnosti, što podrazumijeva kako pojednostavnjenje procedura i veću uslužnost državne uprave, tako i promjene u ponašanju poduzeća i pojedina.

Naravno da nabrojanjem tih šest točaka nisu iscrpljena sva područja na kojima su potrebne promjene, niti su izneseni prijedlozi jedini mogući smjerovi izlaska iz dugogodišnje krize hrvatskoga gospodarstva. Ono što je sasvim sigurno jest da su nam promjene prijeko potrebne i da nijedan odabrani put neće biti lagan, a ni brz.

LITERATURA

1. Čavlek, Miroslav, (2002.), "Napredne tehnologije-hrvatski izazov", u: Zbornik radova "Stvaralački potencijali u funkciji društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske", HAZU i "Varteks" d.d., Zagreb-Varaždin, str. 93-109
2. Dragičević, Adolf, (1999.), "Strategija ekonomskog razvoja u doba permanentnog tehnološkog revolucioniranja", HAZU i RIFIN, Ekonomija/Economics, br. 4, lipanj 1999., str. 523-539.
3. Družić, Gordan, (2001.), "Kriza hrvatskog gospodarstva i ekonomska politika", Golden marketing, Zagreb.
4. Družić, Gordan, (2002.a), "Restrukturiranje makroekonomske politike", HAZU i RIFIN, Ekonomija/Economics, br. 3, lipanj 2002., str. 563-581.
5. Družić, Gordan, (2002.b), "Da li je Hrvatskoj za ostvarivanje razvojnih ciljeva prijeko potreban strani kapital?", Ekonomija/Economics, br. 4, listopad 2002., str. 709-728
6. Državni zavod za statistiku, Statistički ljetopis 2001. i 2002., Mjesečno statističko izvješće 12/2000., 8/2001., 7/2002. i 2/2003.
7. Graham, E.M., Krugman, R. (1999.), "Foreign Direct Investment in the USA", Washington, DC: Institute for International Economics.

8. Gray, J., (2002.), “Lažna zora – iluzije globalnog kapitalizma”, Masmedia, Zagreb.
9. Grgić, Mato, (2002.), “Autonomna monetarna politika i transmisijski mehanizam”, HAZU i RIFIN, Ekonomija/Economics, 3/2002., str. 597-617.
10. Hrvatska narodna banka, (2002.), Godišnje izvješće 2001.
11. Hrvatska narodna banka, (2002.), Bilten, broj 74, rujan 2002.
12. Hrvatska narodna banka, (2003.), Bilten, broj 80, ožujak 2003.
13. Jovančević, R., Šević, Ž. (2002.), “Strategic Trade Policy: the Committed versus Non-Committed”, u Zborniku radova: Stabilizacija – participacija – razvoj, Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 223-269.
14. Krugman, P., (2002.), “Doba smanjenih očekivanja”, Masmedia, Zagreb.
15. Mencinger, J., (2002.a), “The Benefits of Ignoring IMF”, EIPF and University of Ljubljana.
Mencinger, J., (2002.), Intervju u “Novom listu” od 2. listopada 2002., str. 5.
16. OECD (2001.), Main Science and Technology Indicators, Vol. 2001/1., Paris
17. Perišin, Ivo, (2001.), “Pogibeljno mrtvilo u našem Bermudskom višekutu”, HAZU i RIFIN, Ekonomija/Economics, br. 8, svibanj 2001., str. 57-76.
18. Pritchett, L., Filmer, D., (1997.), What Education Production Functions Really Show: A Positive Theory of Education Expenditures, Washington, D.C.: The World Bank.
19. Renko, N., Pavičić, J., Lišanin Tomašević, M., Alfirević, N., (2000.), “Stanje i perspektive uporabe Interneta i elektronički integriranog poslovanja u business – to – business marketingu” u: Zborniku radova Tržišna demokracija u Hrvatskoj – Stanje i perspektive, HAZU i CROMAR, Zagreb-Varaždin, str.279-286.
20. Seyf, A., (2000.), “Can more FDI solve the problem of unemployment in the EU? A short note”, Applied Economics Letters, 7(2), str. 125-128.
21. Santini, Guste, (2002.), “Razlozi za osnivanje nacionalne poslovne banke”, Ekonomija/Economics, br. 4, listopad 2002., str. 743-757.
22. Stipetić, Vladimir, (2002.), “Gospodarski razvitak Hrvatske tijekom 20. stoljeća” ,u: Zbornik radova “Stvaralački potencijali u funkciji društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske”, HAZU i “Varteks” d.d., Zagreb-Varaždin, str. 15-43.
23. Sirotković, J., Družić, G., (2001.), “Hrvatska gospodarska kriza i pravci zaozreća iz recesije u ekonomski razvoj”, HAZU i RIFIN, Ekonomija/Economics, br. 1, svibanj 2001., str. 15-41.

24. Sirotković, Jakov, (2002.), "Polazišta za strategiju ekonomskog razvoja Hrvatske početkom 21. stoljeća – Teze za raspravu", Radovi Odsjeka za ekonomska istraživanja HAZU, sv. 35, HAZU i RIFIN, Zagreb.
25. Sirotković, Jakov, (2002.a), "Teorijske i programske osnove za strategiju ekonomskog razvoja Hrvatske" u "Polazišta za strategiju ekonomskog razvoja Hrvatske početkom 21. stoljeća", HAZU i RIFIN, Ekonomija/Economics, Zagreb, lipanj 2002.
26. Stieglitz, J., Hoff, K. (1999.), "Modern Economic Theory and Development", The World Bank and Princeton University.
27. United Nations, (2001.), "World Investment Report 2001.", New York: United Nations.
28. Wertheimer-Baletić, Alica, (2000.), "Predvidive promjene u dobnoj strukturi stanovništva Hrvatske u: Zbornik radova "Tržišna demokracija u Hrvatskoj – stanje i perspektive", Literatura HAZU i CROMAR, Zagreb-Varaždin, str. 13-21.
29. World Bank, (1986.), "World Development Report", Washington D.C.
30. World Bank, (1997.), "The State in Changing World: World Development Report", Oxford: Oxford University Press.
31. Zdunić, Stjepan, (2002.), "Kritična mjesta strukturne i stabilizacijske politike", HAZU i RIFIN, Ekonomija/Economics, 3/2002., str. 415-428.

STARTING POINTS, OBJECTIVES AND POSSIBLE COURSES OF DEVELOPMENT OF CROATIAN ECONOMY

Summary

The paper deals with the basic results of economic policy between 1990-2002, the causes of crisis in Croatian economy, objectives of economic policy, and possible courses of development of Croatian economy. According to author, one of the possible ways of exit from the crisis implies changes and coordinated actions in the spheres of economic policy, development strategy, human resources, capital utilization, functioning of financial market and law-based state, functioning of government administration and introduction of entrepreneurial behavior in all activities.